

Ущатовська І. В.,
аспірант кафедри германської філології
Сумського державного університету
E-mail: irynaushch@gmail.com

ІДІОЕТНІЧНІ ОЗНАКИ ПРОКСЕМІКИ ТА ХРОНЕМІКИ ЯК НЕВЕРБАЛЬНИХ КОДІВ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглянуто проксеміку та хронеміку як ідіоетнічні невербальні коди крос-культурної комунікації. Проаналізовані основні специфічні риси цих невербальних засобів комунікації в різнихлінгвокультурних спільнотах. Встановлено, що проксеміка та хронеміка становлять собою надбані етнозорієнтовані імпліцитні паралінвістичні невербальні засоби крос-культурної комунікації.

Ключові слова: крос-культурна комунікація, невербальна комунікація, етнозорієнтованість, проксеміка, хронеміка, вербалізація.

Сучасні процеси глобалізації, міграції, розширення й поглиблення міжнародних контактів впливають на різні сфери економічного, суспільно-політичного, соціального та культурного життя. Стрімкий розвиток туризму, наукові, економічні та академічні зв'язки виносять спілкування на інший рівень. Світ вже не є монокультурним, він стає мультикультурним. Постає необхідність звернення до проблем крос-культурної комунікації, дослідження особливостей комунікативної поведінки представників різних лінгвокультурних спільнот. Подібність або відмінність етнокультурних мовних та немовних стандартів може призвести до багатьох проблем у крос-культурній комунікації. Тому в наш час важливим є не лише знання іноземної мови, а й формування компетенції спілкування з представниками різних лінгвокультур. Особливої **актуальності** набуває дослідження невербальних засобів спілкування як ідіоетнічних елементів комунікативного процесу. Аналіз невербальних компонентів у крос-культурних комунікативних ситуаціях є перспективним напрямком досліджень у рамках сучасної лінгвістики. Усі невербальні канали комунікації поділяються на невербальні коди тіла (мову тіла) і невербальні коди часу, простору та паралінгвальних засобів [6, с. 207]. Для цієї роботи ми обрали невербальні коди часу та простору – хронеміку та проксеміку як етнічно та культурно марковані засоби невербальної комунікації.

Метою дослідження є розкриття ідіоетнічних особливостей проксеміки та хронеміки як невербальних кодів крос-культурної комунікації.

Завдання дослідження – вивчити особливості проксеміки та хронеміки в різних лінгвокультурних середовищах; визначити національно-культурну специфіку передачі та сприйняття цих невербальних кодів.

Комунікація завжди була важливою потребою суспільства та вагомим чинником існування самого суспільства. Упродовж всієї історії людство знаходило різні форми спілкування для обміну інформацією, знаннями, ідеями, новинами тощо. Комунікація відбувається в різних сферах, існують різні підходи до її вивчення, отже – й різні варіанти визначення. Традиційним можна назвати таке визначення: комунікація – це обмін значеннями або інформацією між індивідами (від джерела (адресанта) до одержувача (адресата)) засобами спільної системи символів або коду [8, с. 12]. Комунікація інтерактивна, отже, важливим фактором її ефективності є взаємодія та порозуміння між адресантом та адресатом.

Спілкування може відбуватися як між людьми одного лінгвокультурного походження, так і між представниками різних культур та мов. Потрапляючи в інше лінгвокультурне середовище, людина опиняється в іншому світі цінностей і законів спілкування. Кожен учасник комунікативного процесу кодує та декодує повідомлення залежно від свого етнокультурного походження та когнітивних очікувань. Неправильна інтерпретація та непорозуміння можуть призвести до комунікативних

проблем або культурного шоку. Це необхідно враховувати при спілкуванні з представниками інших культур. Комунікацію можна назвати крос-культурною, якщо існують культурні відмінності.

На практиці ми відносимо культурні відмінності до груп, які діляться за мовними, національними, етнічними (або расовими) ознаками. Термін «крос-культурна (міжкультурна) комунікація» вперше був впроваджений американським вченим-антропологом Едвардом Т. Холлом у його роботі «Німа мова» («*The silent language*») 1959 року. Крос-культурна комунікація – це спілкування між людьми різних культур. Ф. С. Бацевич вважає, що крос-культурна комунікація – це процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну «чужинність» свого партнера по спілкуванню, мають різну комуникативну компетенцію, яка може стати причиною комуникативних невдач або культурного шоку [2, с. 277].

Як вже було зазначено, крос-культурна комунікація відбувається як вербально, так і невербально. Комуниканти, опинившись в іншому лінгвокультурному середовищі, не змінюють своєї культури, але мають обрати спільну мову для передачі та інтерпретування повідомлень. Отже, мовні (вербальні) компоненти спілкування є базовими, але не єдиними у процесі крос-культурної комунікації, оскільки не всі компоненти змісту вербалізуються. Більшість компонентів є невербальними. Людство накопичило великий запас невербальних (нелінгвістичних) засобів спілкування. Невербальні засоби спілкування – це елементи комуникативного коду, які мають немовну (але знакову) природу [2, с. 64], такі як жести, міміка, постава, одяг, кольори, запахи, артефакти.

Невербальні елементи комунікації є важливим джерелом знань про поведінку людини, а точніше – про інформацію, якою людина володіє. Невербальні реакції пов'язані з несвідомим, яке значною мірою впливає на нашу поведінку. Людина як кібернетична система діє на підсвідомому рівні. Більшість наших ідей позначені підсвідомим. Антропологи вважають, що спочатку у людей розвивалась невербальна реакція, а потім – вербальна [1, с. 17]. Вчені (лінгвісти, психологи, антропологи, соціологи) довели, що у процесі спілкування від 60 до 80 відсотків передачі інформації припадає на всі невербальні засоби [6, с. 206]. Під час крос-культурної комунікації вербальні та невербальні сигнали надсилаються одночасно. Коли ці елементи поєднуються, утворюється складна комуникативна система, за допомогою якої представники різних культур розуміють один одного. Більшість науковців визначає, що значна порція невербальної поведінки, така як вираз емоцій, є вродженою і мало відрізняється в різних культурах. Але, як і сама мова, багато невербальних елементів є надбаними та різняться в залежності від культури. Їм притаманна національна своєрідність, ідіоетнічність (від гр. *idios* – «свій, особливий, самобутній» та *ethnos* – «народ»). Порівняльні дослідження невербальної поведінки представників різних культур і етнічних груп свідчать про те, що необхідно відмовитися від наївних уявлень про універсальність невербальних компонентів прояву емоцій, почуттів, відносин та ставитися до невербальних патернів як до утворень динамічних, підвладних впливові соціокультурних факторів [7, с. 3]. Правила невербальної поведінки різняться в залежності від культури, і більша частина невербальної комунікації є підсвідомою.

В цій роботі ми дослідимо такі невербальні засоби кроскультурної комунікації, як проксемика та хронеміка, які мають чіткі національно марковані ідіоетнічні ознаки. На нашу думку, вони становлять собою надбані імпліцитні паралінвістичні етнозорієнтовані невербальні засоби кроскультурної комунікації, які є складними для інтерпретування та сприйняття. Обидва засоби як невербальні коди простору та часу є етнозорієтованими способами реалізації концептів «простір» та «час» в різних культурах. Когнітивна наука сьогодні звертається до простору та часу як до джерел для роздумів, застосовуючи їх для роз'яснення явищ мови, а когнітивне сприймання світу відбувається у просторових та подійно-часових категоріях [9, с. 77]. При аналізі підходів до дослідження того, як мова відображає простір, слід враховувати, що звернення до філософської інтерпретації таких буттєвих категорій, як «простір» і «час», до наукової концепції «простір», не

відтворює витoki цього поняття в його суто людській інтерпретації, тобто те, як ми сприймаємо простір і яким ми його бачимо та відчуваємо [4, с. 26].

Проксеміка – це просторові відносини людей у процесі спілкування. Такий тип комунікації базується на безпосередньому впливі територій і відстаней на демонстрацію міжособових відносин та їх прояв у крос-культурному аспекті. Термін «проксеміка» (лат. *proximus* – «розташований близько») був введений Едвардом Т. Холлом. Саме він вперше у роботі «Скритий вимір» («*Thehiddendimension*») використав термін «проксеміка» для визначення взаємопов'язаних спостережень та теорій людського використання простору як спеціалізованого удосконалення культури [11, с. 131]. Холл вважав, що простір говорить з нами так само голосно, як і слова. Це не означає, що ми його чуємо, оскільки більшість просторових інтерпретацій є абстрактними, такими, що знаходяться поза нашим усвідомленням. В сучасній лінгвістиці «простір» також розглядають як найбільш абстрактний концепт. При такому підході всю культуру тлумачать як діяльність, спрямовану на організацію простору, пов'язуючи його з концептуальною картиною світу. Семантику мовних одиниць розглядають як відображення однієї або кількох сторін національної картини світу [9, с. 78].

Як ми зазначали раніше, проксеміка є імпліцитним засобом комунікації, яку більшість людей не здатні вербалізувати. Виділяються дві окремі сфери проксеміки, які можуть впливати на комунікативний процес: територіальний та інтерперсональний комунікативні простори. Територіальний належить до фізичного географічного простору, позаяк інтерперсональний – це перцептивний, або психологічний простір. Територіальна проксеміка як крос-культурний аспект знаходить своє відбиття в політичних відносинах, коли відбуваються диспути та ведуться війни через претензії групи людей або країн на певну територію.

Для успіху крос-культурної комунікації вкрай важливо знати правила використання інтерперсонального простору в цільовому лінгвокультурному середовищі. Використання індивідами просторових зон, що оточують їх фізичне тіло, регулюється певними нормами, неоднаковими в різних суспільствах, оскільки їх розміри залежать від густини населення людей, у місці проживання. Соціоекономічні фактори впливають на культурне сприйняття простору. Саме культура відіграє вирішальну роль в тому, які просторові дистанції підтримуються співрозмовниками під час комунікації. Таким чином, відстань між співрозмовниками – це ідіоетнічна ознака: у різних народів вона не однакова. Таким чином представники різних культур, у міру наближення до екватора, надають перевагу меншій відстані між учасниками комунікативного процесу. Антропологічні, культурологічні та лінгвістичні дослідження показують, що культури різняться за своїми правилами щодо використання персонального та інтерперсонального простору. Холл ділить культури на контактні та неконтактні [12, с. 149]. Контактні культури – це спільноти, в яких комуніканти знаходяться близько один до одного, тримають прямий візуальний контакт, частіше використовують тактильні елементи та досить голосно говорять. Неконтактним культурам притаманне зберігання особистого простору, тримання певної дистанції та невтручання в особистий простір співрозмовника. Цей поділ вказує саме на національно марковані ідіоетнічні ознаки проксеміки як елемента кроскультурної комунікації. Дослідження також показали, що в більшості культурних спільнот необхідність у персональному просторі з віком зростає. Слід також зазначити, що гендерні просторові відносини значно відрізняються в залежності від етнокультурного походження [13, с. 306]. Знання культурних норм територіального управління та інтерперсональної просторової поведінки є важливим аспектом крос-культурної компетенції, що допомагає уникати стереотипних очікувань щодо просторових норм в окремому лінгвокультурному середовищі.

Як ми вже зазначали, проксеміку досить складно вербалізувати, оскільки вона є надбаним підсвідомим елементом культурної поведінки. Вербалізацію проксеміки можна знайти в усних або письмових інструкціях та регулятивних актах про просторові інтерперсональні відносини (якщо вони обов'язкові для певного середовища, або ситуації). Проте дистанція як об'єкт проксеміки може бути

сильною метафорою, коли мова йдеться про людські відносини. Наприклад: близький друг (*closefriend*), віддалятися (*tobecomequitedistant*).

Хронеміка ґрунтується на застосуванні та сприйнятті часових рамок комунікації. Едвард Т. Холл багато уваги приділяє хронеміці у книзі «Німа мова» («*Thesilentlanguage*»). Хронеміка (гр. *khronos* – «час») – це сприйняття часу індивідами або культурними групами та його використання у невербальному комунікативному процесі [10, с. 801]. Для спілкування час є не менш важливим фактором, аніж слова, постави, жести та дистанції. Хронеміка стала одним з найбільш вивчених, але складним для сприйняття невербальним комунікативним кодом. Так само концепт «час» постійно перебуває у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень [9, с. 81]. Вчені стверджують про неможливість існування часу незалежно від мислення та свідомості людини. Значення темпоральних мовних засобів співвідноситься із семантикою просторових одиниць. Стверджується, що часові поняття виникли внаслідок переосмислення первинних просторових концептів, а тому мовна модель часових відношень будується за просторовою схемою.

Поряд з простором, час є характеристикою тривалості існування, ритму, темпу, послідовності, координації, зміни станів та їх смислової наповненості для людини [5, с. 42]. Первинною системою організації часу майже у всіх культурах є календар. Культури створювали та використовували календарі як спосіб організації часових відносин у суспільстві. В певній мірі календарі дають людям відчуття контролю над часом та створюють зв'язок між людьми та всесвітом. В деяких традиційних культурах календарі вважались сакральними та були джерелом суспільного порядку й етнокультурної ідентичності. Великою мірою календарі диктують етнокультурні патерни комунікації [13, с. 317].

Отже, темпоральні (часові) відносини залежать від соціальних і культурних традицій. Зокрема, такий елемент, як пунктуальність, є національно зумовленим. Ідіоетнічність хронеміки знаходить своє відображення у двох аспектах: як час сприймається різними культурами та як невербальний код часу може вплинути на крос-культурний комунікативний процес. Сприйняття часу значно відрізняється в різних етнокультурних спільнотах. За сприйняттям часу культури діляться на монохронні та поліхронні [12, с. 149].

У монохронних культурних спільнотах різні види діяльності пов'язані з поняттям часу, який є формальним, конкретним, лінійним та універсальним, цінується пунктуальність, вчасне виконання завдань та дотримання певного розкладу, від інших учасників комунікативного процесу очікують такого ж ставлення. До монохронних культур належать США, Японія, країни Північно-Західної Європи, певною мірою й Україна. Вербалізацію хронеміки в таких культурах можна спостерігати в багатьох ідіоматичних виразах: час – це гроші (*timeismoney*), час летить (*timeflies*), час лікує (*timeheals*), убивати час (*tokilltime*) тощо.

Поліхронні культури структурують діяльність не за часом, а за міжособистісними стосунками і розглядають час як неформальний, циклічний, гнучкий та відносний. Непунктуальність, запізнення та недотримання планів є нормою та не вважається образою або нетактовністю. До таких культур належать більшість країн Африки, країни Середньої Азії та Близького Сходу. Такі ідіоми, як африканський час (*it'sAfricantime*), повільно-повільно (*slowbyslow*), завтра (ісп. *mañana* (маньяна)), завтра, дай Бог (араб. *غدا إن شاء الله* (букра *иниалла*)) підкреслюють неспішність, неформальне та деякою мірою фаталістичне ставлення до часу в поліхронних культурах. Існує багато прикладів невдач і провалів міжнародних бізнесових та політичних перемовин або проєктів через різницю у сприйнятті часу. Однією із найчастіших перешкод у крос-культурній комунікації є ситуація, коли один співрозмовник оперує формальним часом, а його опонент, який належить до іншої культури, – неформальним.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що невербальні засоби комунікації є етнічно зумовленими і повинні бути сприйняті та вивчені так само, як і природна мова. Під час крос-культурного спілкування невербальні засоби, одними з яких є проксеміка та хронеміка, передають стиль або те, як повідомлення має бути інтерпретоване. Отже, ці національно марковані невербальні коди можуть як доповнювати, так і суперечити вербальному повідомленню. Тому слід вивчати та враховувати ідіоетнічні ознаки хронеміки та проксеміки як важливих невербальних кодів крос-

культурної комунікації. Аналіз цих невербальних кодів з огляду на крос-культурний аспект, способи їх вербалізації, розгляд проблем взаємодії лінгвального та екстралінгвального чинників у мовній комунікації є перспективним напрямком досліджень у рамках сучасної лінгвістичної науки.

Список використаної літератури

1. Анохіна Т. О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.04 – герм. мови / Т. О. Анохіна. – К., 2005. – 229 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Исупов К. Г. Феномен времени / К. Г. Исупов. – М. : Слово, 1992. – 161 с.
4. Кубрякова Е. С. Категоризация мира: пространство и время (вступительное слово) / Е. С. Кубрякова // Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М. : Диалог-МГУ, 1997. – С.3–14.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 271 с.
6. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 284 с.
7. Махній М. М. Невербаліка і культура / М. М. Махній. – К. : Vloх.ua, 2009. – 22 с.
8. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 238 с.
9. Таценко Н. В. Способи реалізації мегаконцептів простір, час, інформація в сучасній англійській мові (на матеріалі інновацій віртуальної реальності): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – герм. мови / Н. В. Таценко. – Запоріжжя, 2009. – 220 с.
10. Berglund Jeff. The Sage Encyclopedia of Intercultural Competence. Time (Chronemics) // SAGE Publications, Inc., 2015. – P. 801–803.
11. Hall Edward T. The hidden dimension / Edward T. Hall. – New York : Anchor books, 1990. – 195 p.
12. Hall Edward T. The silent language. First edition / Edward T. Hall. – New York : Doubleday & Company Inc., Garden City, 1959. – 233 p.
13. Neuliep James W. Intercultural communication: a contextual approach. Fifth edition / James W. Neuliep. – SAGE Publication, Inc., 2011. – 435 p.

Ущাপовская И. В. Идиоэтнические признаки проксемики и хронемике как невербальных кодов кросс-культурной коммуникации.

Аннотация

В статье рассматриваются проксемика и хронемика как идиоэтнические невербальные коды кросс-культурной коммуникации. Проанализированы основные специфические черты этих невербальных способов коммуникации между представителями разных лингвокультурных сообществ. Установлено, что проксемика и хронемика являются приобретенными этноориентированными имплицитными паралингвистическими невербальными способами кросс-культурной коммуникации.

Ключевые слова: кросс-культурная коммуникация, невербальная коммуникация, этноориентированность, проксемика, хронемика, вербалізація.

Ushchapovska I. V. Idioethnic signs of proxemics and chronemics as non-verbal signals of cross-cultural communication.

Summary

The object of the study are the non-verbal codes of space and time – proxemics and chronemics. The actuality of the article is determined by the contemporary processes of globalization, migration and development of international contacts on the one hand and the necessity of formation of cross-cultural competence in communication with the representatives of different lingo-cultural societies on the other hand.

The aim of the article is to outline the peculiarities of proxemics and chronemics and to state the main national-and-cultural features of transfer and perception of these non-verbal codes.

The paper deals mostly with proxemics and chronemics as ethnically oriented non-verbal codes of cross-cultural communication. Some specific features of these two means of non-verbal communication across cultures have been revealed. National and cultural peculiarities of perception of proxemics and chronemics as non-verbal cross-cultural codes have been studied.

The study of these non-verbal codes and the ways of their verbalization should be continued in terms of cross-cultural aspects as a rather perspective trend of modern linguistics.

Key words: cross-cultural communication, non-verbal communication, ethnic orientation, proxemics, chronemics, verbalization.